

Arkiveisut lehdistön edeltäjinä Suomessa 1600- ja 1700-luvuilla

Esittelen tässä artikkelissa varhaisimpia suomenkielisiä arkiveisuja, joilla voi katsoa olleen merkitystä uutisvälineenä. Käsitteisen arkiveisujen mahdollisesta uutisluonteesta perustuu Mitchell Stephensin vuonna 1989 julkaisemaan kirjaan *The History of News*, jossa hän käsittelee mm. eurooppalaisia arkkijulkaisuja uutisvälineenä.

Arkiveisuesittelyjen jälkeen luon katsauksen 1600- ja 1700-lukujen kirjapaino-oloihin sekä sananvapauden tilanteeseen tuona aikana. Aikakauden henkistä ilmapiiriä ja lukutottumuksia kuvaan modernin lukuhulun ja lukuvimman käsitteiden kautta. Lukuhulun ilmenemistä Suomessa 1700- ja 1800-luvuilla on käsitellyt Ilkka Mäkinen kirjassaan *Nödvändighet af lainakirjasto. Modernin lukuhulun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot* (1997).

Arkiveisuiksi kutsutaan yleensä painoarkista taitetussa vihkosessa julkaistua, jonkun entuudestaan tutun laulun sävelmään laadittua laulua. Suomessa ensimmäiset painettiin 1640-luvulla. Arkiveisuina on julkaisu monentyyppisiä lauluja, mutta tiedonvälitys on ollut yksi arkiveisujen keskeisistä funktioista ja suorastaan lajille tyypillinen piirre. Artikkelissa eritellään suomalaisia 1600- ja 1700-lukujen arkiveisuja, joilla voi katsoa olleen merkitystä uutisvälityksessä.

Koska Suomessa ei ennen 1770-lukua ollut sanomalehtiä, arkiveisut toimittivat osaltaan uutisvälineen tehtävää ennen lehdistön syntyä. Ne asettuvat suullisen ja kirjallisen kulttuurin välimaastoon ja saattoivat osaltaan totuttaa oppiasaamatonta väestöäkin painettuun sanaan. Sanomalehdistön monipuolistuminen, aikakauslehtien syntyminen ja lukutaidon yleistyminen ajoittuvat 1800-luvun jälkimmäiselle puoliskolle. Lehdistön monipuolistuminen ei kuitenkaan syönyt markkinoita arkiveisuilta, sillä niidenkin varsinainen kukoistuskauti ajoittuu Suomessa 1800- ja 1900-lukujen vaihteeseen.

Asettaakseni arkiveisut paikalle lehdistön edeltäjinä – ja osin rinnakkaisena ilmiönä lehdistön kanssa – käyn lopuksi lyhyesti läpi suomalaisen lehdistön historiaa, joka muutamia ensiyritelmiä lukuunottamatta syntyi vasta 1800-luvun aikana.

Stephensin teoksessa aikajänne on pitkä – kirjoittamattomien kulttuurien viestinviejistä sähköisiin tiedotusvälineisiin – ja painotukset journalismin varhaisissa juurissa ja iduissa. Niinpä myös uutisen käsite on laeva. Stephensille uutinen on ”jotakin uutta tietoa yleisesti kiinnostavasta asiasta, jonka joukko ihmisiä jakaa” (Stephens 1989, 9). Hän luonnehtii uutista eräänlaiseksi yhteisölliseksi tietoisuudeksi; uutiset saattavat kertoa vähän yksittäisen ihmisen ”oikeasta”, arkisesta elämästä, mutta ne

kertovat siitä, mitä yhteiskunnassa liikkuu kunakin aikana ja minkälainen on yleinen ilmapiiri, yleinen tietoisuus. Jakamalla uutisia yksilöt ovat osallisia tuosta yhteisöllisestä tietoisuudesta: yksilö uudistaa ryhmään kuuluvaisuutensa joka kerta, kun hän vaihtaa uutisia mistä tahansa ryhmälle yhteisestä aiheesta (Ibid, 34-35 ja 135).

Stephensin mukaan painetusta sanasta tuli merkittävä uutisväline jo ennen sanomalehdistöä. Niinpä hän omistaakin melkoisen osan kirjastaan heti kirjapaino-

taidon keksimisen jälkeen yleistyneiden pienpainatteiden, kuten uutiskirjasten (*newsbooks, pamphletes*) sekä arkkiveisujen (*news ballad, broadside ballad*) esitlemiseen.

Stephens ei väitä, että sanomalehdistö olisi kehittynyt runomuotoisista arkkiveisusta. Lehdistön siemen iti käsinkirjoitetuissa uutiskirjeissä sekä niiden painetuissa versioissa. Sen sijaan Stephens korostaa, että arkkiveisut toimivat omalla tavallaan uutisvälineen tehtävää ennen lehdistön syntyä ja vielä pitkään sanomalehtien rinnallakin. Ne totuttivat yleisön painettuun tiedonvälitykseen ja saivat aikaan "uutisten odotuksen", jonka lehdistö sitten täytti.

Myös saksalaisia arkkiveisuja tutkinut Leander Petzold on kiinnittänyt huomiota arkkiveisujen tiedonvälitystehtävään. Hän nimittää saksalaisia 1500-1600-lukujen arkkiveisuja nimellä *Zeitungslied*, koska niiden aiheet olivat enemmän tai vähemmän ajankohtaisia ja uutisluonteisia ja koska lauluja markkinoitiin "uusina sanomina". Petzoldkin huomauttaa, että uutisen käsite on varsin suhteellinen aikana, jolloin tiedonvälitys oli hidasta ja tieto välittyi lukutaitoisilta "osaajilta" lukutaidottomalle väestölle. Uutiseksi kelpasi kaikki arkipäiväisestä poikkeava ja ennenkuulumaton, vaikkapa luonnonmullistukset, perhetragediat, murhat ja ryöstöt, ihmeoloiden syntymät, politiikka ja uskonto. Vasta 1700-luvulla saksalaisessa laulustossa vakiintui käyttöön nimi *Bänkelsang*, joka viittaa laulujen esittämiseen korokkeiden tai penkkien päältä. Myös laulujen sisältö viihteellistyi pikku hiljaa (Petzold 1973, 235-236, 238 ja 241).

Kaikki eivät ole yhtä vakuuttuneita arkkiveisujen uutisluonteesta kuin Stephens ja Petzold. Esimerkiksi englantilaista arkkikirjallisuutta tutkinut Leslie Shepard nimittää arkkiveisuja varovaisesti "eräänlaiseksi musiikilliseksi journalismiksi" (*a kind of musical journalism*) ja populaarin lehdistön edeltäjäksi (Shepard 1973, 21) – mutta lehdistön edeltäjiksi joka tapauksessa!

Suomessa arkkiveisuja ei ole juuri tutkittu journalismin näkökulmasta, vaikka tiedottaminen yleensä esitelläänkin yhtenä arkkiveisujen funktioista ja suoraan lajille tyypillisenä piirteenä. Päiviö Tommila mainitsee arkkiveisut lyhyesti *Suomen lehdistön historia* -teoksessa. Hän sijoittaa ne kansanperinteen ja kirkonkuulutusten tapaisten suullisten viestintämuotojen ja lehdistön väliin (Tommila 1988a, 28-29). Varsinaisia tutkimuksia aiheesta on kuitenkin vähän. Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksella on valmistunut 1980-luvulla yksi pro gradu-työ, jossa tarkastellaan arkkiveisuja melko yleisellä tasolla ns. human interest -aineiston edeltäjänä lehdistössä (Koskenniemi 1984). Muut tuoreimmat arkkiveisututkimukset ovat joko kirjallisuustieteilijöiden tai etnomusikologien laatimia. Liisi Huhtala on käsitellyt arkkiveisuja kirjallisuustieteen näkökulmasta ja etsinyt niistä mm. 1800- ja 1900-lukujen vaihteen maaseutumaista maailmannäkemyistä ja

säätykorostusta (esim. Huhtala 1980 ja 1996). Suomalaisten arkkiveisujen sävelmistöstä on kirjoittanut mm. Anneli Asplund sijoittaen arkkiveisut osaksi kertomalaulujen perinnettä (1994). Varsinaisena arkkiveisututkijoiden ”Raamattuna” on näihin päiviin saakka kuitenkin ollut vanha teos, Eino Salokkaan vuonna 1923 julkaisema väitöskirja maallisesta arkkirunoudestamme Ruotsin vallan ajalta.

Arkkiveisuksi kutsutaan yleensä koko-, puoli- tai neljännesarkin kokoiselle (halvalle) paperille painettua laulua. Lehtisessä saattoi olla yksi laulu tai useampia lauluja, jotka oli laadittu jonkun entuudestaan tutun laulun sävelmään. Margareta Jersild valittaa, että Ruotsissa arkkiveisu (*skillingtryck*) ymmärretään arkikielessä yleensä sentimentaaliseksi rakkauslauluksi 1800-1900-lukujen vaihteesta. (Jersild 1975, 1). Suomessa vastaavia ”arkikäsityksiä” tuntuvat olevan, että arkkiveisut sisältävät sensaatiomaisia tarinoita tapaturmista ja onnettomuuksista tai että ne ovat viihteellisiä lauluja. Kuitenkin arkkiveisuina on voitu eri aikoina julkaista hyvin monentyyppisiä lauluja: hengellisiä lauluja, uutisluonteisia kertomuksia, kansanlauluja, rakkauslauluja. Kuten Margareta Jersild korostaa, arkkiveisu on ennenkaikkea *välina* laulujen levittämiseen (Jersild 1975, 1). Tämän monimuotoisuuden takia arkkiveisuista voikin löytää nykyaikaisten kulttuuri-ilmiöiden siemeniä, tarkastelipa niitä uutislehtisinä, viihdelukemistoina, kaupallisena musiikkina, hartauskirjallisuutena tai kaunokirjallisuutena. Kyse on mm. siitä, että eri julkaisumuodot ja erilaiset kulttuurin muodot kaiken kaikkiaan olivat Suomessa ennen 1800-lukua eriytymättömiä. Esimerkiksi sanomalehdet muistuttivat ulkonäöltäänkin kirjoja: ne olivat pieniä ja yhdelle palstalle ladottuja kuten kirjatkin. Lehdet saatettiin suorastaan mieltää osaksi kirjallisuutta vielä pitkälle 1800-luvulle (esim. Karkama 1994, 30, 35-37; Mervola 1995, 82-83, 93-94 ja Uino 1992, 42).

Tässä artikkelissa lähden olettamuksesta, että arkkiveisut olivat Suomessa 1600- ja 1700-luvuilla välittäjinä kansanperinteen ja massakulttuurin, kirjoittamattoman ja painetun kulttuurin rajalla ja että ne olivat osittain sekä säätyläisten että rahvaan kulttuuria. Juuri 1600- ja 1700-luvuilla arkkiveisuilla voisi myös olettaa olleen merkitystä suomalaisessa tiedonvälityksessä, koska lehdistöä ei vielä ollut olemassa. Tältä ajalta valtaosa suomenkielisistä arkkiveisuista oli kuitenkin uskonnollisia, mikä lienee ollut omiaan karkottamaan journalismin tutkijoita aiheesta. Viihteellisyyden sijasta suomalaisissa Ruotsin vallan aikaisissa arkkiveisuisissa siis korostuu hengellisyys ja opettavaisuus, mutta löytyisikö tästä laulustosta myös vastaavanlainen uutislaulujen kerrostuma kuin 1500- ja 1600-lukujen *Zeitungslieder* olivat Saksassa?

Suomalaisen arkkiveisun uskonnollinen alkutaival

Arkkiveisuja alettiin julkaista suomen kielellä 1620- ja 1630-luvuilla, aluksi ulkomaisissa kirjapainoissa ja Turun kirjapainon perustamisesta lähtien 1640-luvulla Suomessa. Arkkiveisut saapuivat Suomeen aikana, jota on kutsuttu luterilaisen puhdasoppisuuden kaudeksi. Uskonnollisuus leimasi tuolloin kaikkea yhteiskunnallista toimintaa (Pirinen 1987, 175). Niinpä myös arkkiveisut palvelivat pääasiallisena kirkon tarpeita. Arkkiveisuina julkaistiin 1600-luvulla suuri määrä luterilaisia virsiä, jotka oli useimmiten käännetty saksan tai ruotsin kielestä. Etenkin vuosina 1680-1700 virsituotanto oli vilkasta, ja monet tuon ajan arkkiveisuista päättyivät vuoden 1701 virsikirjaan. Esimerkiksi tuttu suvivirtemme *Jo joutui armas aika* on ensimmäistä kertaa julkaistu suomen kielellä arkkiveisuna vuonna 1700 (HYK mf Rv 5740 1/5 pääsarja 1700-1734; Niinimäki 1989, 66-68). Luterilainen puhdasoppisuus oli edellytyksenä arkkiveisutuotannolle sikäli, että kirkko opetti kansaa lukemaan ja halusi tarjota sanaa kansan omalla kielellä. Tähän samaan maaperään ja osittain samaa tarkoitusta varten kylvettiin myös ensimmäiset suomenkieliset arkkiveisut.

Arkiveisuja kirjoittivat ja käänivät 1600-luvulla pääasiassa papit, professorit ja opettajat, siis korkeasti koulutetut henkilöt (Niinimäki 1989, 167-170). 1700-luvun kuluessa muutamat talonpoikaista sukua olevat arkkiveisukirjailijatkin saivat edellisten lisäksi tekstejään julkaistua arkkiveisuina. 1780-luvulla arkkiveisuina painettiin myös joitakin kansanlauluja. Rahvaan käsiin arkkiveisutuotanto siirtyi kokonaan 1840-luvun jälkeen (Laurila 1956, 162). Tuolloin maallisten arkkiveisujen osuus tuotannosta nousi hallitsevaksi ja kaupallisuus nousi myös aikalaiskeskustelun polttopisteeseen (esim. Hultin 1931, 3-5 ja 1932, 1932, 8; Mäkinen 1997, 266-268).

Kaiken kaikkiaan uskonnollisuus oli vallitsevana piirteenä suomalaisessa arkkiveisutuotannossa aina 1800-luvulle asti. Eino Salokkaan laskelmien mukaan ennen vuotta 1809 julkaistuista suomalaisista arkkiveisuista kolme neljäsosaa on sisältöltään hengellisiä: yli 500 arkkiveisua 700:sta (Salokas 1923, 11-12). Raja on tosin hankala, sillä maallisen ja hengellisen kirjallisuuden raja oli noina aikoina kuin veteen piirretty viiva. Joka tapauksessa suomalainen arkkiveisuhistoria poikkeaa jonkin verran sekä ruotsalaisesta että etenkin keskieuropalaisesta arkkiveisutraditiosta. Suomessa arkkiveisutuotanto pääsi vasta käyntiin aikana, jolloin esimerkiksi Englannissa oltiin jo siirtymässä uskonnollisista aiheista mallisiin (vrt. esim. Würzbach 1990, 236-237). Vastaavasti maallistuminen tapahtui Suomessa lähes 200 vuotta myöhemmin kuin Englannissa. Saman tapainen viive oli myös lehdistön kehityksessä. Aikakauslehdistö oli kehkeytynyt Länsi-Euroopassa 1600-1700-luvuilla ja eriytynyt pitkälle. Esimerkiksi erilaisia naistenlehtiä oli Englannissa 1800-luvun puolivälissä satojentuhansien painoksina, mutta Suomessa vasta suunniteltiin sellaisten julkaisemista (Uino 1992, 93-95).

Kaikesta huolimatta jo varhaisimmista suomalaisista arkkiveisuista löytyvät samat uutisteemat kuin muuallakin Euroopassa, vaikkakin 1800-luvulle asti tuotanto oli suhteellisen vähäistä ja moraalisen opetuksen tai uskonnollisen julistuksen osuus tekstissä oli suuri varsinaiseen uutisisältöön verrattuna.

Arkiveisut muistuttivat ulkonäöltään ja otsikoinniltaan toisiaan kaikkialla Euroopassa. Monet aiheistakin tunnettiin eri puolilla Eurooppaa joko käännökinä tai samasta teemasta tehtyinä uusina muunnelmina. Arkiveisutuotannossa syntyikin monia formuloita, kiinteästi toistuvia muotokaavoja. Koristeena käytettyjen painokuvien lisäksi myös aihevalikoima sekä laulujen ja otsikoiden rakenne sekä sanontatapa yhdenmukaistuivat. Esimerkiksi maanjäristykset olivat aina *"marvelous and frightful"* tai *"frightful and horrible"*; hirviöt puolestaan olivat aina *"marvelous"* tai *"strange and miraculous"* (Salmi 1995, 199 ja Stephens 1989, 137-139). Muutamia esimerkkejä englantilaisista ja suomalaisista arkkiveisuotsikoista (Englantilaiset esimerkit: Shepard 1973, 16-17. Suomenkieliset arkkiveisut HYK, mikrokortit Rv 5772, 5753 2/4, 5762 1/4 ja 5751 4/7):

A description of a strange (and miraculous) fish, cast upon the sands in the Meads, in the Hundred of Worwell, in the county palatine of Chester (1636)

Yxi merkillinen, suuri, perät-ihmeteldävä ja Äuto- Cala ...Genffin kaupungin lähellä (1726), weis. kuin: Hädäsän huudan Herra

A new spanish tragedy, or, more strange newes from the Narrow seas (1639)

Yksi Uusi Iloinen weisu Tupakista. Joka hänen weisa hän tietä mitä hän sisällänsä pitää (1786, -92)

A new song on the birth of the prince of Wales, who was born on tuesday, november 9th 1841

Suomalaisten alammaisimmat walitus-runot...kuningas Gustafwin III:n, Ruozin, Göthein ja Wendein kuningan kuoleman ylyze 29.3. 1792

The two inseparate brothers. OR A true and strange description of a Gentleman (an Italian by birth) about seventeene yeeres of age, who hath an imperfect (yet living) Brother, growing out of his side, having a head, two armes, and one leg, all perfectly to be seen....Admire the Creator in his Creatures. To the tune of The Wandering Iewes Chronicle. (1637)

Murhellinen Ero-Wirsi, koska Piika Paimion Pitäjämästä ja Lowen kylämästä, Helena Jacobin tytär, Joka lapsen murhan tähden, Paimion kirkon nummella, Parhan nuorudens ijän kukoistuksen ajalla mestattin, sinä 16. p. heinä kuusa vuonna 1764....kaikille suruttomille, pramille ja haurellista elämäkerta harjoittawaisille waroituxeni...

Sotatantereilta

Yksi vanhimmista uutisen sisältävistä suomenkielisistä arkkiveisuista on kiitoslaulu sodan loppumisesta *Nyt on jo aica lähestyn* vuodelta 1661 (HYK mf Rv 5749 1/4 A-sarja I; Salokas 1923, 67-68):

Nyt on jo aica lähestyn / jota moni hartast toivoi
Ett saadaan nähä ihastuxel / loppuvan sodan vainoi.
Meit on jällens lohduttanut / ja rauhan laupiast lahjoittanut
Kiitetty Herra taiwan.

Laulu sulautui hyvin muuhun 1600-luvulla julkaistuun arkkiveisuaineistoon: se sisälsi tutun virsikaavan, jonka sisäin oli kuitenkin sujautettu enemmän tai vähemmän ajankohtaista sotainformaatiota. Arkkiveisu noudattelee sisällöltään samaa linjaa kuin virsi *Nyt kaikki christityt iloitan* (1702:224 ja Kangasalan koraalikäsi-*kirjoitus* 11v; Haapalainen 1976, 111 ja 226-227), jonka sävelmällä arkkiveisu kehoitetaan veisaamaan. Sävelmäviitevirsi kiittää siitä, että Jumala on nähnyt ihmisten hädän ja pelastanut heidät Jeesuksen verenvuodatuksen kautta. Arkkiveisussa sielun tuska on muuttunut sodan tuskaksi ja Jeesuksen vaivat sodassa haavoittuneiden kärsimyksiksi.

Sotatahtumiin liittyvät laulut tai kiitoslaulut rauhan palattua olivat tyypillisiä 1600- ja 1700-luvuilla, olivathan suomalaiset suurvalta-Ruotsin osana usein sotatantereilla. Sota kosketti tavalla tai toisella kaikkia kansalaisia ja oli siten otollista julkaistavaa. Lisäksi arkkiveisuilla saatettiin ohjalla mielialaa hallitsijalle suotuisaksi: menestyksekkäistä sotaretkistä kirjoitettiin, tappioista vaiettiin (vrt. Stephens 1989, 89).

Suomen kielellä julkaistiin 1600-1700-luvuilla kaikkiaan noin 20 sota-aiheista arkkiveisua. Niissä kerrottiin mm. suomalaisten sotilaiden toimista Suuressa Pohjan sodassa, valitettiin "Calajoen Rajan Suojelus-miesten luvatonta tuloa pois Sawosta elokuussa 1789" tai kannustettiin suomalaisia ryhtymään vapahtamaan isänmaata vuonna 1796.¹

Miten "uutisaiheet" valikoituivat ja löytyivät arkkiveisuihin? Osa käännettiin suoraan saksan- tai ruotsinkielisistä arkkiveisuista, joskus tartuttiin kirkonkuulutuksissa kuultuihin tietoihin, harvemmin ulkomaisista lehdistä saatuihin tietoihin.

Suuren Pohjan sodan ajat tuottivat sekä Ruotsissa että Suomessa ennen näkemättömän määrän arkkiveisuja: sekä ylistyslauluja kuninkaalle ja hänen sotaretkilleen että tappion valituksia. Narvan voitto vuonna 1700 on kirjattu kahteen

suomenkieliseen arkkiveisuun, joista toinen on Turun katedraalikoulun opettajan ja arkkiveisukirjaillijan, Andreas Aschelinuksen tekemä käännös vastaavasta ruotsalaisesta veisusta, toinen kalevalamittainen, suomalainen laulu.²

Salokkaan mukaan kalevalamittaisen laulun sepittäjä on vapaasti muokannut niitä tietoja Narvan taistelusta, joita hallituksen virallinen, kirkoissa julkiluettavaksi lähetetty julistus sisälsi (Salokas 1923, 63-64).

Herännäispappi ja runoilija Abraham Achrenius näyttää silloin tällöin suodataneen Ruotsin lehdistä ulkomaanuutisia suomenkielisiin arkkiveisuihin. Tällainen on esimerkiksi vuonna 1757 julkaistu arkkiveisu Preussin sodasta, *Nykyisen ulkomaan Sodan alusta, Ja lewenemisestä Erinomattain Preussin Waldacunnan Woi-ton Edes- ja tacaisin käymisestä, tähän aikaan asti* (HYK mf Rv 5751 1/7 A-sarja III ja 5754 2/20 C-sarja). Laulussa tosiaankin selvitetään Preussin voittoja ja tappioita sodan eri käänteissä, aivan kuten otsikossa luvataan. Salokas on arvellut, ettei Achreniuksen perimmäinen tarkoitus ole ollut uutisvälitys, vaikka hän onkin poiminut lauluun uutisia Stockholm Post Tidningarista. Suuren sodan puhkeaminen samana vuonna kuin Lissabonin maanjäristys tapahtui on arvattavasti lietsanut Achreniuksessa maailmanlopun odotusta, ja hän on halunnut herätellä nukkuvia omiatuntoja (Salokas 1923, 131-132).

Monasti uskonnollinen sanoma tahtoikin olla etusijalla ja varsinainen "sota-utinen" saattoi näkyä vain kansilehden otsikossa. Joskus sekin oli hyvin viitteellinen, kuten talonpoikaissukuisen arkkiveisurunoilijan, Tuomas Ragwaldinpojan vuonna 1789 painattamassa arkkiveisussa: *Yxi hengellinen wirsi / Herran armo muistutuxen cautta Tästä meidän syndeimme tähden kyllä hyvin ansaitusta nykyisestä sodasta* (HYK mf Rv 5818 ja 5771 2/2 Separata ja 5752 6/8 B-sarja I). Väljä aikamuoto olisi antanut mahdollisuuden julkaista arkkia useamminkin kuin vain vuonna 1789, mutta näin ei tapahtunut. Sen sijaan esimerkiksi arkissa *Kolme Jumalista ja Lohdullista wirttä* julkaistu arkkiveisu *Woi kuinga ize Herra / on meihin suuttunut* on kelvannut painoon peräti 17 kertaa vuosien 1736-1829 välillä. Laulun mainitaan olevan *surullinen weisu Kyrön sodasta* ja siinä valitetaan, kuinka "Ruozin Riiki raukan" on käynyt pahasti (esim. HYK mf Rv 5771 2/2 Separata, 5755 4/5 ja 5/5, pääsarja). Eino Salokas on sijoittanut laulun tapahtumat isonvihan aikaan vuosiin 1710-16 ja arvelee sen kirjoitetuksi noin vuosina 1716 tai 1717 (Salokas 1923, 74 ja 80). Ensimmäinen painettu versio on kuitenkin vasta vuodelta 1736, joten mitenkään tuore ei uutinen enää ilmestyessään ollut – vielä vähemmän 1800-luvulla julkaistaessa.

Kuninkaan kunniaksi

Kuninkaallisten henkilöiden kunniaksi sepitettiin veisuja muulloinkin kuin sodan aikana. Kruunajaiset, valtiovierailut, perillisten syntymä sekä tietenkin kuolema olivat aiheita, jotka innostivat 1700-luvulla niin papiston kuin etenkin rahvaan runoilemaan arkkiveisuja. Kuningasveisut olivat enemmän kuin yksityisluontoisia henkilörunoja. Ne olivat kuninkaanvaltaa vahvistavaa propagandaa, mutta sen lisäksi myös koko valtakuntaa kiinnostavia "huipputason juoruja", joiden kautta tavallinen kansa sai hetkeksi eläytyä loisteliaaseen hovielämään. Eeva-Christina Mäkeläinen mainitsee, että kuninkaallisten merkkipäiviä saatettiin juhlia ympäri valtakuntaa useita päiviä. Esimerkiksi Kustaa III:n kruunajaisia vietettiin Turussa neljä päivää akatemian, kaupungin ratsuväen sekä Turun kaupungin järjestämissä juhlissa. Säätyläisten juhlissa pidettiin juhlapuheita sekä kuunneltiin runoja ja musiikkia (Mäkeläinen 1972, 150-151). Tavalliselle rahvaalle kuninkaallisten kuulumisista saatettiin kertoa kirkonkuulutuksissa, kuten käy ilmi eräästä Tuomas Ragwaldinpojan arkkiveisustakin. Hän mainitsee kuulleensa kirkossa Kaarle Kustaan ja prinsessa Sophia Magdalenan avioitumisesta vuonna 1766, mistä hänelle

juohtui mieleen laatia onnittelulaulu.³

Kuningas Kustaa III:n kuolemasta vuonna 1792 ovat kirjoittaneet ainakin keskievarin pitäjä Johannes Junnila sekä pappi Jacob Ziden. Lisäksi yksi arkki on julkaistu ilman tekijänimeä. Veisut julkaistiin heti muutamien kuukausien päästä kuolemasta, eräänlaisina uutisina ja ”Suomen kansan valitusrunoina”. Lisäksi mm. Tuomas Ragwaldinpoika kirjoitti kuningas Kustaa III:n Suomen-vierailusta vuonna 1774 (mm. HYK mf Rv 5762 1/4 D-sarja VII) – tosin tämäkin oli etukäteen julkaistu ylistysruno, jossa vakuuteltiin kiitollisuutta kuningasta kohtaan. Matka myöhästyi ja toteutui vasta vuosi arkkiveisun julkaisemisen jälkeen. Kuningasaiheisista arkkiveisuista on kirjoittanut enemmän Ulla-Riitta Waris vuonna 1967.

1600- ja 1700-luvuilla oli etenkin yliopistopiireissä ja porvariston keskuudessa yleistä kirjoittaa onnittelurunoja tai kuolemanvalitteluja ystävistä ja sukulaisista. Muutamat talonpojat sekä seurakuntalaisten ryhmät julkaisivat myös arkkiveisuihin valituslauluja pappien kuoleman muistoksi. Tutkijat ovat yleensä pitäneet henkilörunoja liian yksityisluontoisina ja rajatulle yleisölle suunnattuina, jotta niitä kannattaisi tutkia sen enempää kirjallisuutena kuin tiedonvälityksenäkään. Kuitenkin tilapäärinous oli 1600- ja 1700-lukujen eniten viljelty kirjallisuudenlaji. Pirkko Liliuksen mielestä henkilörunojen suosion yhtenä selityksenä on niiden asema uutisvälineenä: painotuotteen mukana levisi tieto sosiaalisesta tapahtumasta (Lilius 1996, 135).

Maa järisi ja tuli tuhosi

1700-luvun ”mediakatastrofi”, ympäri Eurooppaa julkisuutta saanut Lissabonin maanjäristys vuonna 1755 näkyi myös suomalaisissa arkkiveisuissa. Näistä olen kirjoittanut erillisen artikkelin (Niinimäki 1996), joten keskityn tässä kotimaan onnettomuus uutisointeihin. 1700-luvulla onnettomuudet ja luonnonmullistukset nähtiin yleisesti Jumalan rangaistuksina ja muistutuksina Jumalan rajattomasta vallasta. Niinpä ne soveltuivat moralisoivien arkkiveisujen aiheiksi mitä parhaimmin. Tämän sisältöinen on viesti myös 1700-luvulta säilyneissä suomalaisissa arkkiveisuissa. Turun palosta vuonna 1728 on laadittu arkkivihkonen *Neljä hengellistä wirttä* (HYK mf Rv 5750 1/6 A-sarja II), jossa ensin selitetään tapahtumia tulipalopäivänä 29.6. 1728. Toisena on ”orwoin ja leskein walituswirsi” ja niiden jälkeen kaksi iltavirttä, joissa pohditaan onnetonta eloa, kun auringon valo näin jätti maan.

Ukkosen sytyttämistä tulipaloista on Tuomas Ragwaldinpoika laatinut arkkiveisun vuonna 1774. Jumala on näyttänyt voimansa, kun on antanut salaman iskeä kirkkoihin Punkalaitumella ja Säskylässä. Tulipalot riehuvat niin, että haudatkin kytevät. Vain pienten lasten haudan Herra on säästänyt. Uutinen tulee kerrottua jo pitkässä otsikkoselostuksessa; arkkiveisut itsessään sisältävät lähinnä parannuskehotuksia. Otsikko on yksi pisimpiä arkkikirjallisuudessa esiintyvistä, mutta muodoltaan varsin tyypillinen: *Christilliset Arcki-Wirret, Collmesa Osasa. Siittä cowasta tapauxesta, joca Herran saldimisesta tapahdui Pungalaitumella, coska pitkeisen Leimaus, kircon niin cownin polti, että Ruumistengin Haudat, maan sisällä niin kytiwät, että surkia nähä ja cuulla oli, paizi ainuastans yxi hauta, josa usiampia pieniä Lapsia oli haudattuna, ja sen Herra waan säästi. Niin myös Säskylässä, ynnä Kircko, Kylä ja Pappila, jotka samalla tawalla, sen Luonollisen walkian cautta, caicki tuhwaxi meniwät. Kirjoitettu ja Coconpandu Turusa, Thomas Ragwaldin Pojalda Wuonna 1774. Prändätty Johan Christopher Frenckellildä, Wuonna 1775* (HYK mf Rv 5752 1/8 B-sarja I).

Uskelan pitäjässä sattunut raesade vuonna 1734 antoi niinkään muistutuksen parannukseen. Siitä kertoo jo arkkiveisun otsikko *Caxi uutta ja caunista wirttä II Sijtä surcuteldawasta rascasta raesatest Joca sinä 8. p. Kesä Cuusa Wuonna 1734.*

Uskelan Pitäjäsä, erinomattain Emä Kircon Läänisä, Pellet surkiasti maahan löi. Opixi ja synnin carttamisexi Yhdeltä nuorucaiselda samasa Seurakunnasa, cocon pandu (HYK mf Rv 5750 2/6 A-sarja II, 5741 3/6 pääsarja 1700-35, 5754 14/20 C-sarja, 5748 Separata). Laulussa kerrotaan, että rakeet ovat lyöneet lihat maahan, myrsky on tappanut kaloja ja siirtänyt siltoja paikaltaan sekä kuljettanut aitoja muille seuduille. Arkkiveisua on julkaistu toistakymmentä kertaa 1700-luvun mitaan sekä vielä 1800-luvullakin, ja Salokas mainitsee laulun säilyneen muistinvaraisena kansan keskuudessa vielä 1910-luvulla (Salokas 1923, 120).

Maanviljelyksen epäonnistumisesta kertoo myös ainoa 1600-luvulta säilynyt "katastrofiuutinen", nimittäin 1690-luvun katovuosista ja nälästä kertova arkkiveisu *Ylizen Sen ei ikän täydellisesti Surcuteldawan ja walitettawan Näljän / Jolla Jumala caicki tietävästä neuwostans / Synnin tähden on erinomaisesti tätä Suomen Pijriä ehkä hirmuiesti / cuitengin Isälisesti rangaisnut / jo coco colme Ajastai-ca. Mutta caickeen rascamasti 1697* (HYK mf Rv 5749 3/4 A-sarja I). Sisältö on enimmäkseen yleistä hädän kuvausta, jota on paikoin höystetty Raamatun vertauksin. Esimerkkinä 4. ja 5. säikeistö:

Rawinnox juur vähä löytän	Eiköst suuret pienden cansa
Jywän suonda Suomen Maas	Itcun wirras uiskele
Waan nyt täyty laske Pöytään	Täsä työläs Surun lansas
Pala tuikia sijn sias	Joca Nurcas nuiskele?
Cuin ol' hercut parahast	Cowa wieras Nälkä suur
Ruoca ennen runsahast	Wastoin tahtos syömän juur
Jonga tähden waikia cuullan	Waati heitä heini, Olki'
huuto, parcu Catuill, Cuilla.	Jalwoillans joit ennen polgit.

Mestattavan viimeiset sanat

Kuolevan viimeiset sanat ovat olleet ympäri Eurooppaa suosittuja aiheita arkkiveisuissa, samoin erilaiset murha- ja mestaustarinat (esim. Stephens 1989, 108 ja 138). Nämä molemmat suosikkiaiheet yhdistyvät mestattavien virsissä, joita on julkaistu suomenkielisissä arkkiveisuissa 1730-luvulta lähtien. Ensimmäinen tunnettu vankiaiheisistä arkkiveisuista on mestattavan vangin hyvästijättövirsi *Woi curja miestä minua* arkissa Colme Uuta Surullista Wirttä vuodelta 1739 (HYK mf Rv 5742 3/7, pääsarja 1737-44). Hengellissävyisissä lauluissa ei kovin yksityiskohtaisesti selvitetä tapahtumien kulkua, mutta tekstistä käy ilmi, että minä-kertoja on surmannut vaimonsa kirveellä ja odottaa sen takia mestausta 10.2.1739.

Oli varsin yleistä, että mestattavien virret kirjoitettiin minä-muotoon. Usein tekstin kirjoittaja oli kuitenkin joku muu, joka oli joko tehnyt laulun vangin pyynnöstä - mistä on joskus maininta arkin kansilehdellä – tai vain varoittaakseen muita joutumasta samaan tilanteeseen. Sekä varoitus että "vainajan oma anominen" näkyvät Tuomas Ragwaldinpojan tekemässä arkkivihkosessa vuodelta 1764. Kyseessä on *Murhellinen Ero-Wirsi, Cosca Pijca Paimion Pitäjästä ja Lowen Kylästä, Helena Jacobin tytär / Joca Lapsens murhan tähden, Paimion Kircon nummella / Parhan nuoruden ijän cucoistuxen ajalla mestattin / sinä 16 p. Heinä Cuusa sisällä-olewana vuonna. Caikille suruttomille, prameille ja haurellista elämäkertaa harjoittawaisille waroituxexi / Sen wainajan oman anomisen jälkeen Cocoonpandu Thomas Ragwaldin Pojalda. Turusa prändätty 1764* (HYK mf Rv 5751 4/7 A-sarja III ja 5754 8/20 C-sarja). Laulusta tunnetaan ainakin neljä painosta heti ilmestymisvuodelta 1764. Sen jälkeenkin sitä on julkaistu 14 kertaa aina 1850-luvulle saakka.

1700-luvun mestattavien virret ovat yleensä moniosaisia. Ensinnäkin on tapahtu-

mien tunnustus, sitten varoituksia huonoille teille joutumisesta ja lopuksi hyvästejä omaisille. Omaisten hyvästijättöjä tapaa myös 1600- ja 1700-lukujen hautajaisrunoista ja vainajien muistoksi kirjoitetuista arkkiveisuista.

Rikosuutisilla on ollut ja on tärkeä rooli yhteiskunnassa. Ne pelottelevat muita yksilöitä ryhtymästä rikoksen tielle ja ne selventävät sallitun ja kielletyn rajaa. Stephens korostaa lisäksi varsin inhimillistä piirrettä murhaveisujen suosiossa: sensaatiojutut kiinnostivat ostavaa yleisöä, ja sen takia kirjanpainajat ja arkkiveisukauppiat mielellään pitivät niitä kaupan (Stephens 1989, 115-120).

Ajankohtaista

Arkkiveisuissa on 1600- 1700-luvuilla tartuttu muutaman kerran erilaisiin ajankohtaisiin puheenaiheisiin, kuten uusia teknisiä keksintöjä edustavaan ratasmyllyyn, kieltolakiin sekä tupakanpolttoon. Salokas on pitänyt näitä arkkiveisuja pilalauluina, mutta toisaalta niiden aiheet iskevät suoraan aikakauden ajankohtaisimpiin kysymyksiin.

Hyödyn ja tarpeellisuuden tavoittelu sekä taloudellisten kysymysten harrastus alkoivat levitä Suomessakin 1730-luvulta lähtien. Uskonnolliset arvot alkoivat syrjäytyä ja kehittyvän luonnontieteen keksintöjä sovellettiin käytäntöön hyötyä tavoitellen. Tämän hyödyn aikakaudeksi nimitetyn jakson merkkejä Suomessa olivat mm. talousopin professuurin perustaminen Turun yliopistoon vuonna 1747, ensimmäisen kemian laboratorion perustaminen, muutamien ruukkien ja eri alojen teollisuuden kokeilut sekä sahateollisuuden nousu (Mäntylä 1987, 342-344).

Yhdenlaiseksi hyödyn aikakauden kuvaukseksi sopii arkkiveisu Paimion pitäjään rakennetusta ratasmyllystä sekä siihen liittyvästä vedonlyönnistä.⁵ Maljamäen knaappi on luvannut rakentaa yhdessä rakuunansa Snällin kanssa yhden kuu-kauden kuluessa myllyn "Tawall ihmetelldäwäl uudell". Kylän miehet ovat lyöneet rahasta vetoa myllyn valmistumisen puolesta tai sitä vastaan, ja asiasta on syntynyt oikeusjuttu. Arkkiveisusta ei sinänsä selviä kovin yksityiskohtaisesti esim. myllyn rakennustekniikka. Sen sijaan olennaista on, että kyseessä on uusi, ihmeteltävä laitos, jonka jauhamiskyvystä keskustellaan ja jopa riidellään. Mylly-arkkiveisua sekä sen kanssa samassa arkissa julkaistua, riitajuttuun soiteutunutta lukaria vastaan sepitettyä pilkkalaulua (*Caickein pitä ottaman waari / cosck saapuill on Luckari faari*), on julkaistu toistakymmentä kertaa aina 1830-luvulle saakka.

Erilaisia ylellisyysasetuksia annettiin 1700-luvun kuluessa lähes 60, ja ne kieli-vät Ilkka Mäntylän mukaan sekä elintason noususta – eihän ylellisyystuotteita muuten olisi ollut varaa ostaa – että halusta korostaa säätyjen välistä eroa esimerkiksi pukeutumisen avulla. Erityisesti haluttiin rajoittaa mm. pitsien, solkien, liiallisten nappien sekä ulkomailta tuotujen kangaslaatu- ja kahvinjuontia ja tupakanpolttoa. Merkittävintä ylellisyyden vastustamista oli kuitenkin viinanpolton rajoittaminen (Mäntylä 1987, 340-341). Suomessa oli ollut kieltolaki jo mm. vuonna 1756, mutta ennennäkemättömän tiukan kieltolain säati Kustaa III heti valtaan päästyään 1770-luvulla. Kun kieltoa jatkuvasti rikottiin, kaikki viinanpoltto otettiin valtion yksinoikeudeksi. Tätä varten perustettiin suuria kruununpolttimoita. Jakelusta vastasivat kruunun kapakat. Silti salapolttota ei saatu koskaan kuriin (Ibid. 316).

Viinanpolton loppumista surkuttelee kalevalamitalla sepitetty arkkiveisu *Winaasta walitus wirsi, Runo Raukan kuolemasta* (HYK mf Rv 5753 1/4 B-sarja II). Kirjoittaja valittaa, että "suru särkepi sydämet", koska "pannut on kaikki kahlehissa ja wina on kuoletettu; kadotettu kaunis juoma". Teksti ilmoitetaan kirjoitetuksi vuonna 1774, mutta se on ilmeisesti julkaistu vasta vuonna 1777 yhdessä Henrik Achreniuksen tekemäksi arvelun "vastauslaulun" kanssa. *Runot krunun winan keitoxesta* kehottaa edellisen runon kirjoittajia, Savon ja Kainuun kansalaisia, me-

nemään kruunun kapakkaan, missä viinaa on tarjolla. Tekstissä puolustellaan hallituksen päätöksiä ja selvitetään, että kruunun polttimoita ja kapakoita on ympäri Suomea, siis kaikkien saatavilla. Niissä sopi vierailta, kunhan ei jäänyt liian pitkäksi aikaa huonoa elämää viettämään.

Tupakka oli 1700-luvulla sekä ylellisyysmaksujen kohde että tärkeä teollisuus-tuote Suomessa. Tupakasta luopumista vaativat myös 1700-luvun pietistiset herätyksiliikkeet. Valistusta ja leikinlaskua sisältävä arkkiveisu *Yxi Uusi iloinen Weisu Tapakista* (HYK mf Rv 5753 2/4 B-sarja II), kertoo tästä ajankohtaisaiheesta. Laulussa vastustetaan yhä laajemmalle leviävää tupakan käyttöä. Salokkaan mukaan laulu on mukaelma ruotsalaisesta arkkiveisusta *Om Tobaketz Miszbruk på huru många sätt thet skeer och hwilket slaget som är wedertyggeligast och för Tijden mäst öfligt* (Salokas 1923, 109). Pippingin luettelossa tupakka-viisusta mainitaan neljä painosta, joista vanhin vuodelta 1786 (Pipping 1856-57, 340, numero 1557) ja Salokas mainitsee nähneensä vaillinaisen version, joka olisi vuodelta 1734. Itse en ole toistaiseksi löytänyt muuta kuin yhden, vuonna 1792 painetun arkkilehtisen. Mutta jos kaikki mainitut painokset otetaan huomioon, näyttää, että tupakka-aihe on kiinnostanut painajia ja lukijoita lähes koko 1700-luvun ajan.

Yliluonnolliset

Runomuotoisen tekstin nimittäminen uutiseksi saattaa joidenkin lukijoiden mielestä vaikuttaa epäuskottavalta. Vielä ongelmallisemmaksi tilanne tulee, kun päästään erilaisiin yliluonnollisiin "uutisaiheisiin". Näitäkin Mitchell Stephens on käsitellyt uutisen historiassa. Hänkään ei voi muuta kuin kysellä, mitä ajatella arkeista, joissa kerrotaan esimerkiksi vuonna 1654 Kataloniassa nähdyistä hirviöistä, jolla on vuohen jalat, ihmisen ruumis, 7 päätä ja 7 kädet; tai hirviön näköisestä possusta, joka on syntynyt Charing-Crossissa Englannissa 1562; tai saksalaisesta koreilunhaluisesta kauppiaanvaimosta, joka synnytti vuonna 1609 hirviönmuotoisen lapsen, joka oli puettu yltä päältä muotivaatteisiin (Stephens 1989, 120-125).

Mitchell Stephens päätyy toteamaan, ettei epäuskottavilta tuntuvia yliluonnollisia "uutistarinoita" kannata suoralta kädeltä tuomita. Esiteollisen yhteiskunnan ihminen eli keskellä magiaa ja ihmeitä, joten heille arkkiveisujen yliluonnolliset tarinat saattoivat olla jollakin tavalla totta. 1500-1600-luvun ihmiset olivat Stephensin mukaan yhtä tarkkaavaisia Jumalan kostolle kuin 1990-luvun ihmiset geopolitiiselle tilanteelle; he näkivät ihmetapahtumissa sellaisia merkityksiä, jotka nykylukijalta jäävät huomiotta. Esimerkiksi englantilaisten hirviö-possu (v. 1562) muistutti lukijoita Jumalasta ja siitä, että täytyy rukoilla. Saksalaisen koreilunhaluisen naisen kohtalo puolestaan muistutti nöyryydestä ja vaatimattomuudesta. Esimerkiksi Lissabonin maanjäristyksen syyksi hyväksyttiin ympäri Eurooppaa Jumalan viha ja voima; Luoja oli näin näyttänyt mahtinsa ja mahtavuutensa (Stephens 1989, 124, 143; Kendrick 1956, 93-95; Niinimäki 1996, 42, 45).

Suomen kielelle on käännetty 1700-luvun kuluessa muutamia laajalti Euroopassa tunnettuja arkkiveisuja yliluonnollisista tapahtumista tai olioista. *Yxi merkkillinen / Suuri / perät-ihmetteldävä Ja Åuto-Cala* oli muka nähty "Genffin" kaupungin lähellä. Tästä kertova arkkiveisu on julkaistu Suomessa ainakin vuonna 1726 (HYK mf Rv 5772 Separata; 5759 2/5 D-sarja). Viiden kynnärän pituisella kalalla on ollut ihmisen kasvot ja kruunu päässä, miekka kupeellaan sekä selässä tykki ja kolmen kuolleen ihmisen haamut. Hirviötä seurasi merestä noussut mies, joka ennusti suuria sotavuosia ihmisten rangaistukseksi.

Sotia ja huonoja aikoja ennusti myös ihmeolio saksalaisen esikuvan mukaan laaditussa arkkiveisussa *Yxi totinen Tunnustähti / cuinga yxi Waimo 1604 17. Maii on synnyttänyt Lapsen / Steijerin Caupungisa / jolla on ollut 7:men Päätä / ja 7:men*

Kättä / Wirsi Saxasta kääty. Arkki on saatettu ensimmäisen kerran painaa suomenkielisenä jo 1700-luvun alussa, mutta vanhin säilyneistä on vuodelta 1738 (HYK mf Rv 5772 Separata, 5742 1/7 pääsarja 1737-44 ja 5750 2/6 A-sarja II).

Eräänlaisen ylikuonnollisen uutistarinan sisältää myös yksi 1700-1800-lukujen suosituimmista arkkiveisuista, ns. *Pramean piian laulu*.⁶ Koreilunhaluinen ja ylpeä piika ei arvosta köyhiä vanhempiaan eikä emäntänsä antamaa leipää, vaan astuu kuraisella tiellä leivän päälle säästääkseen kauniita kenkiään. Rangaistukseksi maa aukeaa ja nielaisee koko koreuden, eivätkä kirkkoväki eikä pappi pysty piikaa auttamaan. Tämä Pommeriin ja "Sibbaun wähään Caupunkiin" sijoitettu tarina on saapunut Suomeen jo 1700-luvun alkupuolella, ja arkkia on painettu aina 1900-luvun ensi vuosikymmeniin asti yli kolmekymmentä kertaa. Laulun uutisoivaa luonnetta kuvaa tieto, jonka mukaan ruotsalainen "Båtsman Mangel" oli ollut mukana Pommerin sodassa ja omin silmin nähnyt paikan, jossa tyttö oli vajonnut maan uumeniin (Asplund 1994, 613).

Kirjapainot ja sensuuri

Kirjapaino- ja sensuuriolojen on täytyntä vaikuttaa siihen, minkälaisia tekstejä on voitu julkaista arkkiveisuina. 1600-luvulla Suomessa oli vain piispa Gezeliuksen kirjapaino Turussa, piispa Bångin perustama kirjapaino Viipurissa sekä puhdasoppista luterilaisuutta vaalivan Turun Akatemian kirjapaino Turussa (Jäntti 1940, 276, 284, 293). Ruotsin ensimmäinen sensuuriasetus on vuodelta 1684, ja se kattoi yleisen, kirkollisen ja yliopistollisen sensuurin. Asetukseen oli koottu kaikki aikaisemmat painoasioita koskevat säännökset, joilla oli ohjailtu kirjakauppaa ja painotoimia. Ennakkotarkastuksesta vastasivat kansliakollegion alainen sensuuriviranomainen (sensori), piispat tuomiokapitulien avustamina sekä väitöskirjojen valvonnasta yliopisto. Kiellettyä oli julkaista mm. mitään hyödyttöä tai loukkaavaa. Valtakuntaan ei haluttu leviävän harhaoppisia uskonnollisia kirjoja eikä yleisölle haluttu myytävän Jumalan korkeutta tai valtakunnan arvoa loukkaavia kirjoituksia (Kastari 1981, 19-21; Manninen 1996, 110-111; Tommila 1980, 4 ja 21). Ensimmäinen Ruotsi-Suomen kiellettyjen kirjojen luettelo on vuodelta 1706, ja kiellettyjä olivat tuolloin pietistiset teokset (Tommila 1980,5). Arkkiveisuaineistoa ajatellen on kiinnostavaa, että pilkkalaulujen ja herjauskirjoitusten painattaminen oli – kaikkien muiden häpäisevien kirjoitusten ohessa – kielletty kuninkaallisella plakaatilla jo vuonna 1665. Käräjä- ja tuomiokirjoista käy ilmi, että niitä olikin levitetty kansan keskuuteen suusanallisesti ja käsinkirjoitettuina (Asplund 1981, 68-69; Häkli 1988, 207; Salokas 1923, 110).

Turun kirjapainot yhdistyivät 1750-luvulla ja niistä muodostui kuuluista Frenckellin kirjapaino. Viipurin kirjapaino oli lopettanut toimintansa jo vuonna 1710. 1770-luvulla kirjanpainaja G.W. Londicer perusti Vaasaan oman kirjapainonsa, mutta siihenpä koko Ruotsin vallan aikainen kirjapainotoiminta Suomessa rajoittuikin. (Jäntti 1940, 290-96 ja 308).

Sensuuriolot Suomessa vaihtelivat 1700-luvun loppupuolella miltei täydellisen painovapauden ja tiukan kontrollin välillä. Poliittiselta kannalta oli kyse mm. kuninkaanvallan lujittamisesta. Vahvistuva lehdistö (lähinnä Ruotsissa) tarjosi kannan myös kuninkaanvastaiselle oppositiolle. Esimerkiksi vuonna 1792 kiellettiin julkaisemasta Ranskan vallankumousta käsitteleviä painotuotteita, koska pelättiin "vallankumouksellista tartuntaa" .

Toisaalta Ruotsi-Suomi oli 1700-luvulla hetken aikaa myös Euroopan johtava painovapausmaa. Vuonna 1766 oli hyväksytty Euroopan vapaamielisimpiin kuuluva painovapausasetus, jota ajoi suomalainen valtiopäivämies Anders Chydenius. Vaikka kyse oli kirjoitus- ja painovapaudesta, ei toiminta ollut kokonaan rajoittamatonta: erilaiset kirjakauppa- ja painotoimen privilegit jäivät edelleen voi-

maan. Yleinen censor librorumin virka lakkautettiin, mutta yliopistollinen ja kirjallinen ennakkotarkastus jatkuivat. Lisäksi asetus jäi lyhytikäiseksi; se kesti vain vuoteen 1774 (Kastari 1981; Manninen 1996, 90-124). Tommila huomauttaa, että hengellinen sensuuri – eli se, mikä oli tärkeätä yleensäkin – oli jäänyt edelleen voimaan. (Tommila 1980, 6-8)

Suomalaisen lehdistön historiasta 1800-luvun alkupuoliskolla saa lukea tuon tuostakin, että sensuuriviranomaiset joko hyllyttivät arkaluontoisiksi katsomiaan artikkeleita tai lakkauttivat sopimattomia lehtiä. Kertaluonteisten arkkiveisujen mahdollisesta sensuurista ei ole yhtä helppoa löytää jälkiä. Muutamat Eino Salokkaan tutkimukseen sisältyvät maininnat julkaisematta jääneistä, käsikirjoituksina säilyneistä lauluista panevat kuitenkin ajattelemaan, että ne on joko sensuroitu tai kirjoittaja itse on arvannut aiheen liian arkaluontoiseksi julkaista. Esimerkisi vuoden 1792 'eurooppalainen hitti' *Marseljeesi* oli -hallituksen vastustuksesta huolimatta – julkaistu samana vuonna ruotsinnoksena mm. Extra-Posten- lehdesä. Suomesta tunnetaan tuolta ajalta vain yksi käsikirjoitus, jota Salokas arvelee arkkiveisujakin julkaisseen Henrik Achreniuksen tekemäksi (Salokas 1923, 149, 192 ja 204-214).

Arkkiveisuihin kohdistuneesta jonkinlaisesta sensuurista kirjoitti myös Porthan kirjeessään Caloniukselle keväällä 1796 (Porthan bref till Calonius, 28.4. 1796, SSLF 1, 1886, 258-9). Porthan selostaa kuinka Suomessa on sotatilanne hiukan rauhallisempi nyt, joskin joukkoja varustetaan kaiken aikaa. Todisteeksi siitä, kuinka vakavasti Suomen kansa otti asian, Porthan sanoo lähettävänsä Caloniukselle huvin vuoksi laulun, jonka

Ziden i St. Mårtens socken författade och lät trycka; genom en slags censure; hafa likväl uttrycken blifvit ganska moderate, försiktige och skrufvade, som Bror kan märka. Skulle de blifvit alfare af, så hade väl poemer af hel annan art utkommit.

Porthan tarkoittanee Jacob Zidenin intomielistä arkkiveisua joka alkaa sanoilla *Ylös! Miehet mukhiat* ja jossa kirjoittaja menneiden sukupolvien urotöihin vedoten kehottaa miehiä sotatantereelle "Gustawi Adolphia Warjelemaan". Sen kansilehdellä on otsikkona *Jesuxen nimen! Kehoitus kaikille Suomen maan oikioille miehille pian joutumaan rakastettua vanhaa Isän maata vapahtamaan w. 1796...oikeudesta suuruus Suomen puolesta* (HYK mf Rv 5748 2/5 Pääsarja 1795-99).

Lehdistö ja arkkiveisut välittävänä tekijöinä lukemistavan muutoksessa

Sensuurin lisäksi aikakauden yleinen ilmapiiri ja käsitykset "sopivasta julkaisusta" vaikuttivat siihen, mitä kirjapainoista annettiin ulos. Lukutaito on puolestaan edellytyksenä sille, että julkaistut aineistot ovat levinneet ostavan yleisön keskuuteen. 1700-luvun aikana kieli muodostui erottavaksi tekijäksi Suomen ruotsinkielisten säätyläisten ja suomenkielisen rahvaan välillä (Häkkinen 1996, 122). Niinpä voinee ajatella, että kaikki suomen kielellä julkaistut teokset oli tarkoitettu kansan luettavaksi. Ainakaan niiden joutumista kansan käsiin ei pitänyt erityisesti torjua.

Kirkko oli ottanut kansanopetuksen tehtäväkseen jo 1600-luvun loppupuolella. Silti vielä 1800-luvulle asti erot lukutaidossa saattoivat olla suuria. Länsi-Suomen ja Satakunnan vaurilla alueilla lukutaito oli hyvä jo 1700-luvulla, Itä-Suomessa monin paikoin olematon. Tommilan mukaan lukutaidon varsinainen nousukausi osuu vasta 1840- ja 50-luvuille aikaan, joka oli sekä kansanopetuksen vii-

meinen nousukausi ennen kansakoululaitosta että sanomalehdistön läpimurto-
kausi (Mäkinen 1997,61-67; Suolahti 1919, 15 ja 40-41; Tommila 1986, 175-179).
Liisi Huhtala on kuitenkin aiheellisesti huomauttanut, ettei arkiveisun ostajan
tarvinnut välttämättä olla lukutaitoinen: riitti, että yksi luki tai lauloi ääneen ja
muut kuuntelivat. (Huhtala 1996,240). Tällainen ääneenluvun menetelmähän oli
ollut käytössä vielä 1800-luvulla sanomalehtien lukemisessakin (Tommila 1988c,
514).

Ilkka Mäkinen on erotellut lukutaidon historiasta kaksi vaihetta ja kaksi luki-
jatyyppeä, intensiivisen lukemisen (eli toistolukemisen) sekä ekstensiivisen lukuta-
van ja lukijan (Mäkinen 1997, 29-31. Alkuperäinen lähde on Engelsing Rolf: Die
Perioden der Lesergeschichte in der Neuzeit- Archiv fur Geschichte des Buchwe-
sens X, 1970). Nämä vaiheet eivät ole ajallisesti tarkasti rajattavissa, mutta kään-
nekohdan on katsottu esimerkiksi Saksassa ajoittuneen 1700-luvun jälkipuoliskol-
le. Intensiivisessä toistolukemisessa lukija luki samoja tekstejä yhä uudelleen. Tyy-
pillistä toistolukemista olivat mm. uskonnolliset tekstit, raamattu, virsikirja ja ka-
tekismus. Niitä ei niinkään luettu vaan "elettiin läpi" esimerkiksi kirkkovuoden eri
aikojen mukaan. Toistolukeminen säilyi vallitsevana lukutapana niin kauan kuin
uskonnollinen ajatustapa läpäisi yhteiskunnan ja tapakulttuuri oli eriytymätön.
Pisimpään toistolukeminen säilyi alempien kansankerrosten joukossa. Rahvaalla
ei ollut samalla tavalla aikaa käytettävissä lukemiseen kuin (nousevalla) porvaris-
tolla, jonka keskuudessa lukeminen alkoi 1700-luvun loppua kohden yleistyä har-
rastuksena ja ajanvietteenä. Ekstensiivinen lukija luki suurta määrää tekstejä eikä
useimmiten tarttunut uudestaan kerran lukemaansa (Ibid.).

Tätä lukutavan muutosta on pidetty – aiheesta tai aiheetta – lukemisen val-
lankumouksena. Aikalaiskeskustelussa se synnytti jopa keskustelun lukuvimmas-
ta. Erityisesti ajanvietekirjallisuus ja hovin vuoksi lukeminen olivat arveluttavia
(Mäkinen 1997, 17-18, 23-28, 43, 87-88).

Ilkka Mäkinen mukaan sanoma- ja aikakauslehdet olivat välittävänä tekijänä
vanhan ja uuden lukutavan välillä. Ne säilyttivät vanhasta toistolukemisesta tär-
keän elementin, lukemisen toistuvuuden, samaan tapaan kuin virsikirjat, raama-
tut ja hartauskirjoitukset olivat tehneet aikaisemmin. Lehdissä oli aina jotakin tut-
tua ja toistuvaa – jollei muuta, niin nimiösivut ja muoto – mutta sisältö oli kui-
tenkin joka kerta erilainen. Mäkinen esittelee myös Engelsingiä mukailleen joukon
hartauskirjoituksia ja "modernia" runoutta yhdisteleviä kirjoja, jotka saattoivat
samaa tapaan toimia siltoina vanhan ja uuden lukutavan välillä. Mäkinen arve-
lee esimerkiksi arkiveisuna julkaistun *Iloaulun Jesuxesta* olleen tällainen teos
(Mäkinen 1997, 30, 32).

Ilkka Mäkinen jättää huomiotta, että oikeastaan koko arkkikirjallisuus on
omana aikanaan ollut juuri esitellyn kaltaista välimuotoista luettavaa. Iloaulun
tapaisten taidetunneita tavoittelevien arkiveisujen lisäksi myös ajankohtaisemmat
uutislaulut osuivat vanhan ja uuden lukutavan välimaastoon. Arkiveisuisissa muo-
to, ulkoasu ja sanontatapa ja esimerkiksi moralisoiva sisältö olivat aina samanlai-
set; itse tarina vain oli joka kerta uutta. Mäkinen viittaa arkiveisuihin ja niiden
laulettavuuteen korostaakseen sitä, miten tiukasti suomalainen rahvas oli vielä
1800-luvulle asti kiinni suullisessa kulttuurissa ja siis kaukana lukuhaluun kysymyk-
sistä (Mäkinen 1997, 71 ja 198). Se, että arkiveisut olivat tarkoitettu laulettavik-
si, ei kuitenkaan vähennä niiden merkitystä välittävänä elementtinä, päin vastoin.
Paitsi, että ne säilyttivät vanhasta suullisesta tiedonvälityksestä ääneenlukemisen
/ laulamisen elementin, ne olivat myös painotuotteita ja sellaisina uuden kirjalli-
sen kulttuurin edelläkävijöitä.

Suomenkielisen lukijan tekstivalikoimat ennen lehdistön läpimurtoa

Kovin monet eivät vielä 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa uskoneet Suomen kan-

san lukuhaluun ainakaan niin paljon, että heille olisi tarjottu säännöllisesti ilmestyviä lehtiä tilattavaksi. Poikkeuksena oli kirkkoherra Anders Lizelius, joka perusti vuonna 1775 Suomenkieliset Tieto-Sanomats. Hän tarkoitti lehtensä papiston sekä valistuneiden talonpoikien tilattavaksi. Aika ei liene vielä ollut kypsä, sillä Lizelius ilmoitti lopettavansa lehtensä tilaajien puuttuessa jo seuraavana vuonna.

Sanomalehtien sijasta tavallisen kansalaisen lukemistoon saattoi kuulua jo 1700-luvulta lähtien virsikirja, Raamattu, almanakka sekä joitakin hartauskirjoituksia. Tämäntapaista varustusta kansanvalistajat saattoivat suositella suomen kansalaisten kirjavarjoiksi vielä niinkin myöhään kuin 1870-luvulla. "VirsiKirja, aapinen, katekismus ja almanakka: kas siinä välttämättömät kirjat jokaiselle Suomen kansalaiselle", kirjoitti kansakoulunopettaja ja kansanvalistaja Kaarle Verko Uudessa Suomettaressa. Kirjapaketti oli itse asiassa pieni tietokirjasto, sillä esimerkiksi virsikirjan alussa oli usein kalenteri ja kirkkohistoriallinen Ajantieto, almanakassa puolestaan julkaistiin kansalle tarkoitettuja valistavia tietokirjoituksia (Tommila 1980b, 270). Näiden lisäksi rahvas lienee hankkinut myös arkkiveisuja. Niiden levinneisyydestä ei kuitenkaan ole tarkkaa tietoa, koska halvan hintansa vuoksi arkkiveisuja ei yleensä merkitty perunkirjoihin. On selvää, ettei kansanvalistaja Verko myöskään maininnut kirjoituksessaan arkkiveisuja, sillä 1800-luvun puolivälin jälkeen sivistyneistö kääntyi jyrkästi vastustamaan halpahintaisia ja muka kansan maun pilaavia viisuja, kuten jäljempänä ilmenee.

Ennen 1800-luvun puoliväliä ei juuri esiinny arkkiveisuja halveksivia kirjoituksia. Arkkiveisuthan olivat aluksi papiston ja muun oppineen väestön kirjoittamia ja ne olivatkin mahdollisesti rinnakkain säätyläisten ja rahvaan kulttuuria. Vielä vuonna 1813 ja uusintapainoksina ainakin vuoteen 1849 asti esimerkiksi runoilija Jaakko Juteinin *God save the king*-sävelmän mukaelmaa, *Eläköön armias, Rakka-hin ruhtinas*, oli julkaistu arkkiveisuna. Sama laulu oli Sanan Saattaja Wiipurista-lehden aloitusnumeron kannessa vuonna 1833 (esim. HYK arkkiveisut mf 5767 /8-, Lukemisia. Tommila 1988b, 128).

Samoin monet ensimmäisistä suomenkielisistä lehdistä oli suunnattu koko kansalle – käytännössä papistolle ja valistuneille talonpojille. Näin toimivat esim. Suomenkieliset Tieto-Sanomats 1775-76, Turun Wiikko-Sanomats 1820-27 ja Oulun Wiikko-Sanomats 1829-41. Ilmeisesti rahvas ei vielä ollut valmis tilauksiin, koska papisto ja opettajat muodostivat pääosan esimerkiksi Oulun Wiikko-Sanomien tilaajista ja Suomenkieliset Tieto-Sanomatskin oli joutunut lopettamaan tilaajien vähyden takia (Tommila 1988b, 124-5). Sanan Saattaja Wiipurista (1833-1841) sekä sen jatkajaksi ilmestynyt Kanava (1845-47) yrittivät olla sekä kaupungin säätyläistön että kaiken kansan lehtiä, mutta kahdenlaisen yleisön palveleminen ei vielä tuolloin ottanut onnistuakseen; lehdet eivät saaneet tarpeeksi kannatusta (Ibid. 129, 161).

Edellisten lisäksi ei 1800-luvun puoleen väliin mennessä ollut kovin paljon tarjolla suomeksi. Suomen kieltä käytti "ensimmäiseksi valtakunnalliseksi talonpoikien lehdeksi" noussut Maamiehen ystävä Kuopiossa (1844-55) ja Lönnrotin julkaisema aikakauskirja Mehiläinen (1836-40). Mehiläisestä ei kuitenkaan tullut koskaan kansanlehteä, vaan Lönnrot piti sitä Suomen kirjakielen muokkaamisen välineenä (Uino 1992, 61-62; Tommila 1988b, 159).

Suomen kielen viljeleminen oli useimpien 1800-luvun alkupuolella perustettujen suomenkielisten sanomalehtien päätarkoituksia. Lehtien sisältö oli muuten jokseenkin kirjavaa: valistavia kirjoituksia esimerkiksi maataloudesta, historiallisia ja maantieteellisiä esittelyjä, kaunokirjallisuutta ja uutisia. Mielenkiintoinen yksityiskohta on se, että esimerkiksi Turun Wiikko-Sanomien ja Oulun Wiikko-Sanomien julkaisuluvan perusteluissa mainitaan lähestyvä virsikirjauudistus: sanomalehdessä voitaisiin julkaista kokeeksi uusia virsiä (Tommila 1988b, 87 ja 125). Sanomalehdille oltiin siis antamassa sama tehtävä kuin arkkiveisuilla oli ollut toista sataa vuotta aikaisemmin Vanhaa virsikirjaa valmisteltaessa!

Hengellisen lehtien valtakausi alkoi 1835, kun ilmestyi ensimmäinen suomenkielinen aikakauslehti, evankelisen liikkeen mallien mukaan perustettu Hengellisiä Sanomia. Se oli alun alkaen tarkoitettu kansalle. Kansanomaista tyyliä suosivat myös mm. Kristillisiä Sanomia (1850-1907) sekä Suomen lehdistön historian ensimmäinen laajalevikkoinen kansanlehti, Suomen Lähetys-Sanomia / Missionstidning i Finland. (1859-) (Uino 1992, 63-67 ja Raittila 1991, 16, 26).

Todellista kaiken kansan kuvalehteä saatiin odottaa 1870-luvulle saakka, Gummeruksen Kyläkirjasto-lehden perustamiseen vuoteen 1873. Lehti oli tarkoitettu kansan lukemistoksi, viihteeksi ja tietopaketyksi. Sen mallina olivat ruotsalainen Läsning för Folket (v:sta 1834) sekä sen englantilainen esikuva Penny-Magazine. Kyläkirjasto-lehti liittyi jo nimeään myöten kansan lukuhalun ruokkimiseen ja kirjastolaitoksen merkitykseen lukemisen yleistymisessä (Mäkinen 1997, 399-400; Uino 1992, 68).

Uusia kirjapainoja, lisää luettavaa

Frenckellin ja Londicerin kirjapainot saivat useita kilpailijoita 1810- ja 1820-lukujen aikana eri puolille Suomea. Maassamme oli vuoteen 1830 tultaessa kaikkiaan 9 kirjapainoa, kun niitä oli vuoteen 1814 asti ollut vain kaksi (Tommila 1983, 263).

Tommilan mukaan kaikki uudet kirjapainot alkoivat pian julkaista myös sanomalehteä saadakseen säännöllistä työtä (Ibid.). On varmaa, että myös arkkiveisut ovat kuuluneet alusta asti uusien kirjapainojen tuotantoon, sillä niitä saatettiin tehdä pieninä välitöinä, jotka takasivat töitä ja tuloa. Arkkikirjallisuuden lisääntyessä tuotanto pikku hiljaa myös maallistui. Onnettomuus uutisoinnit muutuivat yhä yksityiskohtaisemmiksi kuvauksiksi ja rakkausaiheet alkoivat vallata alaa aihevalikoimassa. Arkkiveisukirjoittajat olivat yhä useammin rahvaanrunoilijoita. (Laurila 1956, 162)

Se, mikä on massojen maku, ei voi kelvata yläluokalle, toteaa Mitchell Stephens. Hänen mukaansa ranskalainen ja englantilainen sivistyneistö alkoi erottaa rahvaasta 1650-luvulta lähtien – lukutaidon yleistymisestä lähtien – mollaamalla arkkijulkaisuja. Niitä nimiteltiin hölynpyölyksi, saduksi, alhaisiin sävelmiin tehdyiksi renkutuksiksi (Stephens 1989, 128).

Samanlaisia ilmauksia alettiin käyttää Suomessa 1800-luvun puolivälissä – siis juuri aikana, jolloin arkkiveisutuotanto oli siirtymässä rahvaan käsiin ja lukutaito yleistyi. Helsingfors Morgonblad perusteli vuonna 1842 laina-kirjastojen tarpeellisuutta sillä, että kansalle saataisiin parempaa lukemista kuin arkkiveisuja:

(--)- mutta luonnollisesti ovat ne myyntiartikkelit, joita on tarjolla heidän kojuissaan, valikoimatta kokoonhaallittuja koostuen...vain yksinkertaisista saduista lumotuista prinsseistä ja prinsessoista, latteista viisuista ja muista renkutuksista (ns. arkkiviisuja)⁸

Vastaavaa keskustelua käytiin edelleen vielä vuoden 1860 taitteessa Suometarissa. Nimimerkki Ins. moitti kirjapainoja siitä, että ne hyvän voiton toivossa unohtavat kansan valistamisen ja sen sijaan julkaisevat tuhansittain arvottomia arkkiveisuja, jotka ovat kirjoittajan mielestä "ohdakkeita kirjallisuutemme seasaa" (Suometar 49/1859 ja 10/1860).

Niin kauan kuin säätyläiset kirjoittivat ja mahdollisesti lukivatkin arkkiveisuja Suomessa, niiden merkitys uutisvälineenä saattoi olla vähäinen: säätyläisethän tilasivat ulkomaalaisia lehtiä ja saivat uutisensa sieltä suoraan (esim. Mäkinen 1997, 130 ja 135; Tommila 1988a, 47). Rahvaan lukutaitoa ja lukuintoa 1700-luvulla on vähätelty, mutta keskiarvot hämäävät: vaikkei ehkä Itä-Suomessa (tai Suomessa

keskimäärin) ollut paljoo lukutaitoisia kansan keskuudessa, niin Satakunnassa ja Varsinais-Suomessa lukutaito oli yleistä. Maan ainoat kirjapainotkin olivat siellä tarjoamassa luettavaa. Näillä seuduilla arkkiveisut ovat voineet olla jo 1700-luvulla oikea, vaikkakin hidas ja harvakseltaan ilmestyvä uutisväline. Muualla Suomessa merkitys kasvoi 1820-luvulta lähtien eli sitä mukaa kuin kirjapainoja perustettiin lisää, arkkiveisutuotanto lisääntyi ja kansan lukutaito yleistyi.

Sanomalehdistö alkoi vahvistua ja saada tilaajia rahvaan keskuudestakin 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Sen sijaan aikakauslehdistön vakiintuminen oli hitaampaa. Aikakauslehdistö alkoi selkeästi eriytyä omaksi julkaisutyypikseen 1880-luvulla, ja samaan aikaan myös lehtien lukumäärä kasvoi (Uino 1992 42 ja 63; Raittila 30). Sanoma- ja aikakauslehdistön kasvun kausi ei kuitenkaan syrjäyttänyt arkkiveisuja, sillä niidenkin tuotannossa varsinainen kultakausi alkoi vasta 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa - tosin entistä viihteellisempänä sisällöltään (esim. Asplund 1981, 123).

Viitteet

- 1 HYK mf Rv 5749 4/4 Yxi caunis ja suloinen wirsi...ylize Wiron maan pelastuxen, 1701, alkaa sanoilla: Kilwan kijtät herraa hyvä, weis. cuin: Riemuitcan maa, taiwas wahwast; Rv 5818 Separata ja 5752 6/8 B-sarja I Runot Kalajoen pitäjän suurimman osan rajan suojelemiesten poijes tulon ylize 1789, alkaa sanoilla: Koska sanoma Savosta/kuuluu ääni Kuopiosta/ että wenukka werinen / kowin wiekas wihollinen / tahto samota Sawohon; Rv 5748 2/5 ja 5754 5/20 C-sarja Jesuxen nimeen! Kehoitux kaikille Suomen maan oikioille miehille...Isän maata wapahtamaan w. 1796, alkaa sanoilla: Ylös miehet muhkiat, weis. kuin: Armon litton Engel.
- 2 HYK mf Rv 5749 4/4 A-sarja I, Suomen Ilo-Ääni...ylize sen wertamattoman woiton...Narwan tygönä 20.11.1700, alkaa sanoilla: Czar Petari Muscos ehk sangar kyll suur, painettu v. 1706 ja Rv 5762 1/4 D-sarja VII, Ilo-laulu ylizen sen suloisen woiton.... Narwan kaupungin alla 20.11.1700, alkaa sanoilla: Kijwast kiitetty Jumala, ei painovuotta.
- 3 Esim. HYK mf Rv 5746 1/6 pääsarja 1765-66 Caickein alammaisen onnen toiwotus...Ruozin kruunu-prinssille Gustawuxelle ja Sophialle Magdalenalle...häpäpäivänä 4. marrask. 1766 (Hywä ilon sanoma, weis. kuin: Ole sielun iloinen)
- 4 HYK mf Rv 5762 1/4 Suomalaisten alammaisimmat walitusrunot...kuningas Gustafwin III:n, Ruozin, Göthein ja Wendein kuningan kuoleman ylize 29.3. 1792,ei painovuotta; 5754 5/20 Sen surullisen Suomen surkia walitus Walitus-päiwänä sinä 6.6. 1792 kuningas Gustaw III:n kuolemasta...Jacob Ziden, 1792; Rv 5762 1/4 ym. Yxi surkuteldawa walitus-weisu kuningamme Gustafwin III kuolemantapauxen ylize...29.3.1792...Gästgifwarilda Pyhämaan pitäjässä...16.6.1792, painettu 1792, 1793, 1794, 1798, 1801 sekä 4 kert. ilman painovuotta.
- 5 Esim. HYK mf Rv 5763 1/4. Caxi (colme) juuri uutta lystillistä Wirttä Jotca owat tehdyt Paimion päitjästä Sijtä uudesta ratas Myllystä jongan on tehnyt Maljamäen knapi. Alkaa sanoilla: Woi mainittu Maljamäen maia, weis. cuin: Te christityt cuulcat nyt caicki.
- 6 HYK arkkiveisut mf Rv 5759 1/5 D-sarja IV. Yhden ylpiän Pijan ja köyhiä wanhembians watan ynsiän Tyttären, Pommerissa ja Sibbaun wähäsä Caupungisa, Surkiasta rangaistuxesta, saatuen Sanomain jälkeen coconpandu Merkillinen Wirsi. Alkaa sanoilla: Cosk suru suulla laulelen, Weis.cuin Ah Herra älä wihahas.
- 7 Laulun, jonka Ziden Marttilan pitäjässä kirjoitti ja painatti; eräänlaisen sensuurin läpi; on siis ilmaisusta tullut aika maltillinen, varovainen ja mutkikas, kuten Veli saattaa huomata. Jos kaikesta olisi tullut totta, olisi varmaan aivan toisenlaisia runoja ilmestynyt.
- 8 Helsingfors Morgonblad 42 / 1842. "men naturligtvis äro de artiklar, hvilka i deras stånd stå till köps, utan ural sammanskrapade, bestående, utom religiösa skrifter och almanachor, blott i enfaldiga sagor om förtrollade prinsar och prinsessor, platta visor och andra slagdängor (s.k. "arkkivisuja") m.m."

Kirjallisuus

- Asplund, Anneli (1981)
Riimilliset kansanlaulut. Teoksessa Asplund - Hako (toim.): Kansanmusiikki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 366. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Asplund, Anneli (1994)
Balladeja ja arkkiveisuja - Suomalaisia kertomalauluja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 563. Tampere: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Haalalainen, T.I. (1976)
Die Choralhandschrift von Kangasala aus dem Jahre 1624. Die Melodien und ihre Herkunft. Acta Academiae Aboensis ser. A humaniora, vo. 53. Åbo.
- Huhtala, Liisi (1980)
Suomen poika pellollansa. Arkkiveisujen maaseutuinen maailmannäkymys 1870-1900. Teoksessa Viikari, Auli (toim.): Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja 32. Helsinki.
- Huhtala, Liisi (1996)
Arkkiveisu kirjallisuuden tutkimuksen näkökulmasta. Teoksessa Laine, Tuja (toim.): Kirjahistoria. Johdatus vanhan kirjan tutkimukseen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 647. Vammala: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hultin, Arvid (1931-1932)
Luettelo Helsingin yliopiston arkkikirjallisuudesta II ja III- V (esipuheet). Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto.
- Häkkinen, Kaisa (1996)
Suomen kieli 1700-luvulla. Teoksessa: Helsinki 1700. Narinkka 1995. Helsinki: Helsingin kaupungin museo.
- Häkli, Esko (toim.) (1988)
Kirja Suomessa. Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto.
- Jersild, Margareta (1975)
Skillingtryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800. Svensk visarkiv handlingar 2. Stockholm / Falun: Svensk visarkiv.
- Jäntti, Yrjö A. (1940)
Kirjapainotaidon historia. Porvoo.
- Karkama, Pertti (1994)
Kirjallisuus ja nykyaika. Suomalaisen sanataiteen teemoja ja tendenssejä. Helsinki/Tampere. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kastari, Pirkko-Liisa (1981)
Antti Cydenius ja painovapauden aate. Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksen julkaisuja B 5. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kendrick, T.D. (1956)
The Lisbon Earthquake. London.
- Koskeniemi, Aila (1984)
Arkkiveisut nykyaikaisten journalismin muotojen edeltäjinä. Painamaton pro gradu -työ. Tampereen yliopisto.
- Landgren, Lars (1988)
Kieli ja aate - politisoituva sanomalehdistö 1860-1889. Teoksessa: Suomen lehdistön historia I. Kuopio.
- Laurila, Vihtori (1956)
Suomen rahvaan runoniekat I. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 249. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lilius, Pirkko (1996)
Tillfällsedikterna som festsed. Teoksessa: Helsinki 1700, Narinkka 1995. Helsinki: Helsingin kaupungin museo.
- Manninen, Sami (1996)
Kirjoitusvapaus ja valtiopäiväjulkisuus. Vuoden 1766 painovapausasetuksen tarkastelua. Teoksessa Nordenstreng, Kaarle(toim.): Sananvapaus. Juva.
- Mervola, Pekka (1995)
Kirja, kirjavampi, sanomalehti: ulkoasukierre ja suomalaisten sanomalehtien ulkoasu 1771-1994. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki.
- Mäkeläinen, Eva-Christina (1972)
Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueella. Helsinki.
- Mäkinen, Ilkka (1997)
Nödvändighet af lainakirjasto. Modernin lukuhalun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 668. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mäntylä, Ilkka (1987)
Kustavilainen aika. Elämänmuutos 1700-luvulla. Teoksessa Suomen historian pikkujättiläinen. Porvoo.
- Niinimäki, Pirjo-Liisa (1989)
Suomenkielisten arkkiveisujen sävelmäviitemelodiat 1600-luvulta ison vihan alkuun. Painamaton pro gradu -työ. Tampereen yliopisto.
- Niinimäki, Pirjo-Liisa (1996)
Hartolan vaimosta jäi vain tuohivirsu: Lissabonin maanjäristyksen ajanmerkkejä Suomessa. Teoksessa Salmi, Hannu (toim.): Lopun alku. Katastrofien historiaa ja nykypäivää. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 39. Turku.
- Petzold, Leander (1973)
Bänkelsang. Handbuch des Volksliedes. Band I. München.
- Pipping, F. W. (1856-1857)

- Luettelo suomeksi prääntätyistä kirjoista kuin myös muutamista muista teoksista, joista löytyy joku kirjoitus Suomen kielellä tahi joku johdatus sitä tuntemaan. Helsinki Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pirinen, Kauko (1987)
Puhdasoppisuus. Teoksessa: Suomen historia 3. Espoo.
- Porthan, H.G. (1886)
Porthan bref till Calonius. SSLF 1. Helsinki. Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Raittila, Pekka (1991)
Uskonnollisen lehdistön valtakausi. Teoksessa: Suomen Lehdistön Historia 9. Jyväskylä.
- Salmi, Hannu (1995)
Elämän tragedia - katastrofin pelon historiaa. Historiallinen Aikakauskirja 3 / 1995.
- Salmi, Hannu (1996)
"Atoomipommilla kuuhun!" tekniikan mentaalihistoriaa. Helsinki. Edita.
- Salokas, Eino (1923)
Maallinen arkkirunoutemme Ruotsin vallan aikana. Helsinki.
- Shepard, Leslie (1973)
The history of Street Literature. Newton Abbot Great Britain.
- Shepard, Leslie (1978)
The Broadside ballad. First American Edition, Hatboro, P.A. USA.
- Stephens, Mitchell (1989)
A History of news. USA. Penguin books.
- Suolahti, Gunnar (1919)
Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo.
- Tommila, Päiviö (1980)
Sensuuriolot ennen vuotta 1865. Sensuuri ja sananvapaus Suomessa. Suomen Lehdistön Historia- projektin julkaisuja 17. Helsinki.
- Tommila, Päiviö (1983)
Tiedon leviäminen. Teoksessa: Suomen kulttuurihistoria II, Porvoo, 2. painos.
- Tommila, Päiviö (1986)
Lukutaidon yleistyminen Suomessa. Teoksessa: Album amicorum. Kieli- ja kulttuurihistoriallisia tutkimuksia Eeva Mäkelä-Henriksonille 29.7. 1986. Helsinki: Helsingin yliopiston kirjasto.
- Tommila, Päiviö (1988a)
Suomen sanomalehdistön alkuvaiheet. Teoksessa: Suomen Lehdistön Historia I, Kuopio
- Tommila, Päiviö (1988b)
Yhdestä lehdestä sanomalehdistöksi 1809-1859. Teoksessa: Suomen Lehdistön Historia I, Kuopio.
- Tommila, Päiviö (1988c)
Suomen sanomalehdistön kehityslinjat. Teoksessa: Suomen Lehdistön Historia 3. Jyväskylä.
- Uino, Ari (1992)
Aikakauslehdistön vakiintumisen kausi 1830-1889. Teoksessa: Suomen Lehdistön Historia 10. Jyväskylä.
- Waris, Ulla-Riitta (1967)
Arkkiveisuissa ilmenevä suhtautuminen isänmaahan, kuninkaaseen ja maalliseen esivaltaan kustavilaisena aikana. Historiallinen Arkisto 61, 1967.
- Würzbach, Natascha (1990)
The Rise of the English Street Ballad, 1550-1650. Cambridge: Cambridge university press.

SANOMALEHTIÄ

Suometar 1859 / 49 ja 50 sekä lisälehti numeroon 10 / 1860
Helsingfors Morgonblad 1842 / 42

ARKKIVEISUT

Helsingin yliopiston kirjaston arkkiveisukokoelmasta. (HYK). Numeromerkinnät arkkiveisujen lähdeviiteissä tar-koittavat mikrokorttien numeroita kirjaston Rv-kokoelmassa sekä arkkiveisukokoelman sarjatunnusta, esim. HYK mf Rv 5751 4/7 A-sraja III.